

E. MALANIUK

LITTLE RUSSIANISM

PUBLISHED BY "VISNYK" ODFFU

NEW YORK

1959

Е. МАЛАНЮК

МАЛОРОСІЙСТВО

ВИДАННЯ „ВІСНИКА” ООЧСУ

НЮ ЙОРК

1959

I

Поняття малоросійство, в тім сенсі, в яким тут ужито, не мало б обмежуватися українським лише світом.

Кожна многонаціональна держава, не виключаючи найбільш навіть національно-упорядкованих імперій, в процесі свого історичного існування, витворювала своєрідний пересічний тип імперської людини. Згадаймо ще донедавна пам'ятний нам тип, напр., австрійця, який, без особливих перешкод, міг бути одночасно чехом чи хорватом, поляком чи русином-українцем. Політична мудрість старого Риму, який очолював світову імперію, але ніколи не „романізував” своїх колоній, якби ще дотлівала в устрою віденської імперії Габсбургів. Правда, протягом XIX ст. в був. Австро-Угорщині проривалися тенденції до адміністративного, якщо вже не німчення, то, принаймні, вживаючи зловісної назви недавнього минулого, гляйшальтування. Але такі намагання були випадкові і ніколи не носили характеру чогось упрянованого. Тип „австрійця”, цебто — поміж чи понад-національний тип громадянина й мешканця наддунайської монархії — формувався автоматично, хоч і досить зовнішньо,

розуміється. Більш ускладнені, але, все ж подібні процеси в'язалися з виникненням типу британця або колоніального (а раніш і метропольного) француза. Вже досить відмінний характер носили аналогічні явища на терені германським, особливо — германо-пруським, отже вже східньо-європейським. Але засадничо-інакший образ бачимо на властивім сході Європи.

На теренах, що офіційно називаються нині ССРСР, а, зазвичай, просто „Росією”, процеси не так творення, як **роблення** загальноімперського типу — мали характер радикально-відмінний вже хоча б тому, що державний устрій московської, згодом петербурзької, а від сорока літ знову московської імперії — не знав, не знає і знати не хоче **жадної** особовости: ані особистої, ані суспільної, ані національної, ані навіть регіональної чи класової. Тому процес формування в Росії типу імперської людини — „росіянина” не був ані процесом історичним, ані процесом взагалі*). Це був брутальний, масово-механічний **виріб**, виконуваний те-

*) Це історично-спізнене слово тепер все частіше пускають в обіг керівники т. зв. російської еміграції, якби попереджаючи, покищо масковані советською термінологією, інтенції керівників советської імперії. Історично — це слово мало свій сенс в заранні імперії, в часах Петра I й Катерини II, і в тім сенсі — імперсько-державнім, а не національним — вживалося протягом XVIII ст. Допіру в столітті XIX урядові чинники безуспішно намагаються надати йому сенс етнічно-національний, згодом остаточно перейшовши до явного фальсифікату: „руський”.

рористично-поліційною машиною тотально-зцентралізованої держави. І, власне тому, що був то механістичний виріб, цебто акція видирання з живого організму підбитих і обезвладнених націй — окремих їх шматків, — імперський тип „росіянина” (в замірі, хоч і не органічний, але соціологічно можливий) не постав. В умовах характеристичної мішанини понять „нація-етнос” і „державо-імперія”, державна машина в практиці механічно нагинала старі національні організми під етнічний рівень московської маси з метою, розуміється, творити єдино-неділимий нарід — руский, російський чи советський, вірніш, „народ” — в специфічно-російським розумінні цього слова.

Результатом такої наполегливої й плянкової чинности державної машини — було з'явлення типу не росіянина, а лише: малороса, малополяка, малогрузина і навіть малосибіряка.

До речі, щоб це не звучало парадоксом, пошлюся на недавнє минуле суспільства польського, в яким тип польського малороса був безперечним соціологічним фактом. Духовим виразом і якби сублимацією цього факту був, напр., Роман Дмовський, як політик та ідеолог, і ціла дмовщизна т. зв. демократії народової, що саме своїм малоросійством отруїла в зародку новоповсталу Польську Державу і в львиній долі спричинилася до її упадку**).

***) Замордування першого президента відновленої Польщі — Габрієля Нарутовича (інженера-гідраліка і славного швайцарського професора) — допіру тепер

Що ж таке малорос?

Це — тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово, а — в наслідках, часом — і расово.

На нашій Батьківщині, головним історичним родовищі цього людського типу, він набрав особливо-патологічного і зовсім не такого простого характеру, як на перший погляд здавалося б.

Завдяки такому, а не іншому, перебігові історичного процесу на нашій землі, тип малороса ставав (принаймні, по містечках і містах) масовим, а, що найгірше, традиційним. І треба припускати, що способи, що так скажу, малоросійського виробництва вже в Москві були розроблювані протягом не одного століття, а система тієї продукції не від нині має під собою солідну, сказати б, наукову базу. Сучасні совєтські спеці, хоч як озброєні терором і модерними здобутками науки а la Павлов, безумовно дуже уважно перелистують і вчитуються в історичні документи багатючих архівів Посольського (й Питошного) Приказу XVI-XVII ст., Малоросійської Колегії XVIII ст., III Отделенія та Охрани XIX ст.

частина польського суспільства починає собі належно усвідомлювати. Убийник — Елігюш Нєвядомський, людина релігійна, маляр, абсольвент, щоправда, Петербурзької Академії Мистецтв, — доконав цього з мотивів патріотичних, як партійний ендек.

Піллсудський, з властивою йому інтуїцією, досить точно визначив був тоді ж, що то була „куля зі сходу”.

У нас фатально закорінилося майже переконання, що малорос — то, мовляв, неосвічений, примітивний, недорозвинений українець без національної свідомости, словом, як то кажуть, темна маса. Вистачить, мовляв, його при допомозі „Просвіти” просвітити, переконати й усвідомити — і справа полагоджена. Але кожен, хто давав собі труду зупинятися на цій проблемі, знає, наскільки вищеподана схема відбігає від дійсности.

Малоросійство, хоч явище часте і кількісне, — найменш дотикало основну нашу національну масу — селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але — й передовсім — інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації.

І в цім — суть проблеми.

І тут одразу ж треба виключити той тип простолюду, який любив повторяти „моя хата з краю”, або при польських конскрипціях називав себе поліщуком чи тутейшим, як при совєтських переписах записує свою національність „русский”: то є лише мімікрія і самооборона, за якими тягнуться віки гіркого досвіду.

Скажемо коротко і забігаючи наперед: проблема українського малоросійства є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою — проблемою Державности. Що більше: це є та проблема, що першою встане

перед державними мужами вже Державної України. І ще довго, в часі тривання й стабілізації державности, та проблема стоятиме першоплянним завданням, а для самої державности — грізним мементо.

Малоросійство бо — наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавности), хвороба многовікова, отже хронічна. Ні часові застрики, ні навіть хірургія — тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття — **ізживати.**

II

Намагаючись викладати цю тему мовою стислою, з нахилом навіть до академізму, все ж відчуваєш труднощі при формулюванні думок, щоб вони були легкосхопні, доходливі. Впливає це з самої скомплікованої істоти теми. Тому, звернемося до ілюстрацій, взятих чи-то з історії, чи-то з літератури.

Не сягатимемо аж до праісторії. Зазначимо лише, що малоросіянству, певно, віддавна сприяли природні багатства і щедре підсоння нашої єдиної на світі Батьківщини. Плями майбутнього малоросійства, помітні вже в нашій Середньвіччі („люде татарські”), яскравіють в добах Литовській та Козацькій. За гетьманування Виговського і в наступній Руїні — малоросійство українське стає вже чинником політичним і виходить на арену історії.

Переяслав р. 1654 той чинник якби залегалізував і він, бувши спочатку чисто чуттєвою й психологічною вадою, об'єктивно дає пізніш очевидний параліч національно-державній волі, а — дедалі — агентуру й п'яту колону Москви. Брюховецький — з одного боку, Тетеря — з другого: ось два обличчя малоросійства за Руїни. Але ще Мартин Пушкар, полковник

полтавський, встає зловісним символом малоросійства по-Хмельниччини, символом знівечення перемоги під Конотопом, символом, що веде хід нашої історії аж до полтавської катастрофи, бо Кочубеївщина то був плід довгих десятиліть.

Якщо колись з'явиться історія Українського Малоросійства, то автор її саме Мартина Пушкаря, правдоподібно, проголосить батьком малоросійства. Бо, повторюю, всупереч популярній у нас думці, малоросійство то не московфільство і не ще якенебудь фільство. То — неміч, хвороба, каліцтво внутрішньонаціональне. Це — національне **пораженство**. Це, кажучи московською урядовою мовою XVII століття, — **шатость черкасская**, а кажучи мовою такого експерта, як цариця Катерина Друга, це — **самоотверженность малоросійская**. Отже, є то логічне степенування: хитливість, зрадливість, зрада і агентурність. Аж до часів наступних і нам найближчих.

Московфільство чи інше фільство (їх було кілька в нашій історії) то є **можливий** напрям нашої **національної** політики, і в цім сенсі був „переляславський” момент московфільства в політиці Богдана Великого, як московфільськими були цілі десятиліття національної політики великого Івана Мазепи. Як туркофільство Петра Дорошенка. Як змушене польонофільство Виговського чи — на наших очах — Петлюри. Всі ці приклади — то політика чи тактика.

Але малоросійство — це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна **капітуляція**.

Капітуляція ще **перед боєм**.

Московфільство (як всяке інше фільство), передпокладає власну, контрольовану волю, отже, теоретично кажучи, може міститись в границях національної чи, тим більше, державної політики, але малоросійство, яко яскравий прояв паралічу політичної волі і думки, завжди є поза межами якої будь раціональної політики — взагалі.

Діячі Центральної Ради малоросами не були. Вони були здебільша тими, що їх окреслюється виразом „свідомі українці” (р. 1918 досить двозначно казали „переконаний українець”). Але майбутній історик не зможе політику Центральної Ради пояснити інакше, як присутністю в ній політичного малоросійства, яким були люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі — були наявні.

З коротеньких спогадів ген. Врангеля, який в імперській гвардії був підлеглим Скоропадського, видно, що Гетьман роздумував навіть над історіософією України***). Але ці роздуми

***) Подаю, на жаль, з пам'яті такий діалог:

Врангель: Чи Україна — це поважно?

Гетьман: Цілком. Я от лише думаю, з ким їй бути: зі Сходом чи з Заходом.

Цей епізод, поданий людиною честі і шведським бароном з походження, до речі, спростовує знане „сві-

відбувалися літом р. 1918, — отже були і спізнені, і абстрактні: історію треба було тоді вже творити, владу, якою обмеженою вона тоді не була, — здійснювати що-хвилини, бо час був рахований. Гетьман Павло Скоропадський під багатьма оглядами стояв неспівмірно вище від більшості лідерів Центральної Ради, але й він був і сином доби, і ровесником покоління. Якщо не комплекс малоросійства, то напевно „комплекс Гоголя” — тяжів і над ним. Павло Скоропадський залишив нам клясичний приклад українського політичного гамлетизму, який, до речі, тісно зв'язаний з традиційним малоросіянством. І в цьому була трагедія і Батьківщини, і її нещасливого сина, який на чужині залишився їй вірним аж до смерті.

доцтво” ген. Денікіна, що гетьман, мовляв, „своєчасно склав би Україну до стіп царя” і т. п. „запобігавчі” інсинуації.

III

В нормальній, незмалоросійщеній психіці кожного сина свого народу існують своєрідні „умовні рефлекси” національного інстинкту: чорне — біле, добре — зле, вірне — невірне, чисте — нечисте, Боже — диявольське.

В малоросійстві ці рефлекси пригасають і слабнуть, часом аж до повного їх зникну. В таких стані сама-но праця інтелекту не помагає, бо буде завжди спізнена. Навіть розроблена, зафіксована і по архівах (зазвичай нечитаною) переховувана національно-політична мисль — не може винагородити того інстинктивного розуму, що його називаємо часом природним, часом мужицьким, і який тісно зв'язаний з волею і характером. Цього „природженого” розуму не може замінити жадна школа, жаден титул чи диплом. Історичне малоросійство — або той розум редукувало до розмірів „мужицької арихметики”, або його наркотизувало різними мітами (спільна віра, спільний цар, спільний соціалізм чи брак географічних кордонів), або — просто вижирало, як мікроб вижирає живу тканину організму.

Що ж таке малоросійство? Це також за-тьмарення, ослаблення і — з часом — зник

історичної пам'яті. Тому і колишній Петербург, і теперішня Москва, розпоряджаючи зцентралізованим шкільництвом, таку велику вагу надавали й надають науці Історії, яка, в сполученні з відповідно підбраною літературою (а т. зв. російська література є першорядний чинник деморалізації, про що попереджував, але безуспішно, ще Володимир Антонович) — забиває історичну пам'ять української дитини з першим днем вступу її до школи.

Придивімось, що робиться в сучасній советській історіографії! Яку до дрібниць продуману програму zdeформованої й зденатурованої Історії там розроблено! Бо то — найважливіший відділ лябораторії малоросіяництва.

Малоросійство, як показує досвід, одночасно плекається також систематичним впорскуванням комплексу меншовартости („ніколи не мали держави”, „темне селянство”, „глупий хохол” і т. п.), насмішкуватого відношення до національних вартостей і святощів. Це — систематичне висміювання, анекдотизування й глузування зі звичаїв, обичаїв, обрядів, національної етики, мови, літератури, з ознак національного стилю, реалізації якого ставляться систематичні, плянові й терором підперті перешкоди. А коли пісню чи танець висміяти не удається, тоді їх вульгаризується й примітивізується („пісні народів ССРСР”) так, щоб гопак непомітно переходив в камарінській, а бандура — через різні „капелі” — в балалайку чи гармонь. Коли ж в області науки чи мистецтва по-

стає твір українського національного духу вартости бездискусійної і самопереконливої, тоді приходиться просто реквізиція чи „соціалізація” і твір проголошується „нашим” („русским” чи — тепер — „советським”).

Для сучасників Шевченка національність нашого великого математика Михайла Остроградського була річчю очевидною. Сьогодні це „русскій учоний” — вже для цілого світу. Ми знаємо, що один з фундаторів науки про міцність матеріялів та будівельної механіки — Степан Тимошенко є син нашого народу і найстарший член Наукового Т-ва Шевченка, але для цілого світу він сьогодні навіть не американець, а просто „русскій”, і його, навіть перекладені, підручники в ССРСР давно вже „націоналізовано” для генія „советського народу”.

Ось свіжий приклад: видатний наш мистець Олександр Довженко, який в умовинах власної держави виріс би на світового генія, пильнував аж до своєї смерти, щоб в кінці кожного його, Москвою соціалізованого, твору стояло: переклад з української. Але не вспів він склепити очі, як його тестаментарну „Зачаровану Десну” видано було в Москві велетенським накладом по-російському, а одночасно — англійський переклад з зазначенням, що він „советський”, отже — для „англомовних” народів — „русскій” письменник.

Уявім собі, що диявол помагатиме так само далі — і тоді, за 20-30 літ, Довженко буде так само русским, як Тимошенко і Богомолець, як

Бортнянський, Боровиковський, Гоголь, Мечников, Куїнджі, Самокіш чи (до речі — з львів'ян) Айвазовський...

Київську Всеукраїнську Академію Наук перетворено на провінційну філію московської з публікаціями „на общепонятном”. Славна Київська Академія Мистецтв обернулася на провінційний „художній” Інститут, а її фундатор — геніяльний графік Юрій Нарбут — просто викреслений з історії: його пам'ять зліквідовано навіть у „всесоюзній” скалі. „Нет, не било і бить не может”... Те саме з музикою, оперою. Один з авангардових театрів ХХ ст. — театр Курбаса-Куліша знищено докореня і на його місце привернуто побутовий, фактично малоросійський театр, який, одначе, порівняти не можна з клясичним побутовим нашим театром Кропивницького-Карпенка Карого: театр „на українском языке” в УССР опинився на рівні — увічного ще Винниченком — Гаркуна Задунайського.

Дуже прикметний недавній випадок з поеткою Ліною Костенко. По виданні тільки двох книжечок поезій — вона опинилася з кляпом в роті. Не з огляду на тематику (про кохання й соловейка така В. Ткаченко воропає собі без перешкод), хоч Л. Костенко мала необережність писати про... море, забувши, що тема моря для українців була заборонена ще в кінці 20-х рр. („ніззя”). Ні, справа була не в тематичі, а в занадто певнім тоні, занадто суверенній інтонації і занадто яскравій літературній

культури, яка — ретроспективно — виявляла рівень 20-х років, неоклясиків, Плузника ба й... Яновського, словом — зраджувала неперервальный процес... А, на біду, — поетка справжня та ще й з власним стилем. Це й припечатало її долю. Вона фактично вже задушена, не вспівши навіть завітнути.

Випадок з Ліною Костенко, може, найяскравіше показує справді сатанинську чуйність советського апарату малоросизації.

Побіжно відзначені явища дають мірило сучасної советської малоросизації нашої культури і показують обсяг продукції всеохоплюючого малоросійства на нашій Батьківщині, де, до речі, вже офіційно не фігурує нарід український, лише від двох десятків літ просто „народ України”, отже не нація, а населення, мешканці, реорле, або, як тепер кажуть, жителі цієї „республіканської” колонії „советского государства”.

IV

Тільки на тлі їмлисто-хиткого, зрадливо-безформного, невиразно-обоюдного і, часом, просто юдиного малоросійства можна відчутти й зрозуміти, чому саме ім'я Гетьмана Мазепи прошиває ворога, як жагуча стріла, чому це ім'я змушує тремтіти його, як ту євангельську осику, на якій Юда повісився, чому сама згада про Мазепу кидає ворога в холодний піт.

Історія наша згадує про річки крові в руйнованім, гвалтованім і ганьбленім р. 1709 Батурині. Історія подає нам, як московським канчуком було зігнано наших єпископів до глухівського собору, щоб там побілілими з смертного жаху українськими устами проголосити „Івашці Мазепі” — фундаторові храмів! — блюзнірчу й страшну, істинно-діявольську „анатему”. Це був прилюдний гвалт наїздника-варвара, перш за все, над найвищими святощами нації — нашою Церквою, нашою Вірою Благочестивою... І від часів коронованого ката-Петра, якого ліпша частина власного народу, з сином-престолонаслідником на чолі, справедливо мала за антихриста, — протягом двох з половиною століть йде різними способами і з різних сторін обрізування, оплюгавлюван-

ня, оганьблювання, викорчовування й викорнювання найменшого сліду Мазепи й мазепинської доби. Ми досі не можемо знайти навіть вірнішого портрету того, хто, напевно, був за життя портретований десятки разів. О, допоки Росія Росією і Москва Москвою, навіть історіографічної „реабілітації” Мазепи ніколи не наступить, хоч би сталося ще кільканадцять октябрських чи фебральських революцій! Ворог, якого національний інстинкт — при всім варварстві й дикунстві — був, є і буде найбільш живучий і безпомилковий, ворог, який на жадне малоросіяństwo, протягом століть своєї історії, ніколи не хворів, — на пункті Мазепи і мазепинства є тотально-непримиримий.

І має цілковиту рацію. Мазепинство бо й є яскравою протилежністю, яскравим запереченням, нещадним демаскуванням і найрадикальнішим ліком саме на Малоросійство. Бо що ж є Мазепинство, як не чинна свідомість Нації і інстинктовно звязана з тією свідомістю політична і мілітарна воля Нацією бути? Навіть за ціну Батурина чи Полтави.

В капітальній повісті Б. Антоненка-Давидовича „Смерть” (в ній чомусь тепер почали шукати порнографії, а не проблеми малоросійства, якій вона в цілості присвячена) є яскрава сцена. Окупаційний комісар-політично свідомий українець, отже змушений грати роллю самоотверженого малороса, при ревізуванні сільської школи натрапляє на портрет Мазепи, маскований сусідством портрету Драгоманова.

Буря почувань, викликана образом Гетьмана, мусить бути змісця згашена, понадто в присутності учителя школи, типового „просвітянина” і „щирого українця”, але політичного сліпця, отже — в істоті своїй — натурального малороса. Сцена, розуміється, кінчиться голосним наказом: в радянській школі не місце одвертій контрреволюції!

А скільки ж то попотів тероризований III Отделенієм віртуоз віршу Олександр Пушкін, щоб протягом рахованих місяців виконати замовлену царем „Полтаву” так, щоб в ній героя Байронівської поеми, за всіма канонами соціалістичного реалізму, представити „злосем”, про якого —

Немногім, может бить, известно,
Что он не ведает святини,
Что он не знает благостини,
Что он не любит нічево,
Что кровь готов он лить, как воду,
Что презирает он свободу,
Что нет отчизни для него.

А пригадується, як ці блюзнірчо-страшні і сатанинсько-брехливі рядки, за спеціальними інструкціями міністерства освіти, мусіли учні середніх шкіл царської Росії вивчати обов'язково напам'ять і ще півдитячими устами рецитувати вголос. Як, додамо, ці самі рядки мусить вивчати й рецитувати наша молодь нині в школах т. зв. радянської України. А написані ж ці рядки були не яким-будь Сурковом чи Еренбургом, а таки визначним клясиком і, можна сказати, Моцартом російської, ним же ство-

реної й розвиненої, літературної мови. Один опис Полтавської Баталії в поемі Пушкіна вартий десятикратної сталінської премії!

Так працювала Машина Малоросійства за царів, зеленцем нищучи й отруюючи українську душу. І працює, може більш примітивно, але й більш брутално та одверто тепер — з перспективою „освоєння ціліни” в Азії і з тінню нагана на стіні.

V

Як єдиним радикальним ліком на хворобу малоросійства є Державність, так упадок Державности, смерк державницької ідеї і всяка „руїна”, від Руїни XVII ст. почавши, були і є тим ґрунтом, на яким малоросійство виростало, квітло і давало плоди.

Сучасну Руїну, як ґрунт під малоросійство, використовує ворог пляново, безоглядно і приспішено, бо „время горяче”. І було б непротимою, злочинною наївністю недоцінювати цей факт, або, що гірше, збувати його псевдопатріотичною фразою чи ледачою вірою в автоматизм т. зв. історичного прогресу.

Тут не місце давати якусь дешеву рецептуру. Тим більш, що рецептура та спроваджується зазвичай до того традиційного, спрощеного „просвітянства”, з яким боролися нечисленні представники політичної мислі, люди суверенного національного розуму чи живого національного інстинкту — ті, що спромогалися не зважати на диригентську паличку з-зовні, а дерзати, як писав колись Хвильовий, в тій області самостійно. Напружене творення **Духової Суверенности** — ось рецепт, що був, є і буде найбільш трудний, але й найбільш істот-

ний і всеобіймаючий. Цей рецепт, доречі, виключає — якнайгостріше — імітацію, деклямацію, патріотичну позу, барокове „здаватися, а не бути”, як і всіляке „погрожування пальцем в чоботі”.

Коли ми зупинимося на області національного інстинкту, то, ураховуючи всі здобутки науки (з Павловом включно), мусимо признати, що плекання того інстинкту є питанням двох, вельми коштовних чинників: часу і обставин. Це — родина, рамки національного (не етнографічного!) стилю, магія національного обряду, атмосфера національної етики і національної естетики. А в першу чергу — національне поступовання й ділання, бо в області чуття — віра без діл мертва є, як каже св. Письмо.

Коли ж ми зупинимося над областю національного інтелекту, то автоматично приходимо до поняття знання, ц. т. досліду, студій, висновків і зформувань. Наше бо знання не має носити характеру абстрактного, а мусить бути направлене, остаточно, на одержання знаття — отого, власне, приповідкового знаття, якого так часто бракувало землякам, коли то, чухаючи потилицю, вони *post factum* нарікали: „Якби ж то було знаття!..”

Оце то знаття і є те місце психіки, де національне чуття — в ідеалі — гармонійно сполучується з національним розумом в їх синтетичний вислід: національну волю. Говоримо: в ідеалі. В дійсности, як вчить нас недавній історич-

ний досвід, ці дві основні психологічні категорії, наслідком малоросійського паралічу (і малоросійського розкладу) давали в області чуття — отаманщину (і махнівщину), а в області розуму — мертвий, отже завжди спізнений формалізм, ялову „принципіальність” (а не творчу засадничість) і ті чи інші „дискусії” в скалі від „високого рівня” аж до Гоголевої повісти про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Нечипоровичом...

Саме усвідомлення собі комплексу малоросійства — було б вже значним кроком вперед, так само, як поставлення діагнозу є початком лікування.

В своїй величезній мистецькій і інтелектуальній творчості саме Микола Гоголь, тепер канонізований „руській пісатель” і якби прапор політичного малоросійства, дав неперевершений досі матеріал для студій над розкладом національної психіки і переходом її в стан малоросійського гниття. Життєвий шлях Гоголя і його психіка — українця перелому епох — зробили те, що він, який, в зударенні з Петербургом, спалахнув був майже революційним націоналізмом (листи до М. Максимовича) і р. 1836 фактично емігрував, — наслідком надломлення характеру та данайської „помочі” і недвозначної „опіки” уряду — почав „пропагандово” плутати Русь і Росію. А в ч. I „Мертвих душ” несподівано посадив нашу, історичну Русь на московську „тройку” з москалем „ямщиком”.

Так Гоголь фатально (і, певно, несподівано для самого себе) стався фундатором міту Росії-Руси, а — політично — дав під Малоросійство своєрідну, хоч і дуже двозначну „ідеологію”. Та тут не місце на розвинення цієї, важливої для проблеми малоросійства, але бічної теми.

Гоголь, син своєї доби і свого душевно вже напівмертвого суспільства, подав його жажливу (в „Мертвих душах”) панораму — сміючись, хоч „сміючись крізь сльози”. У нього ще півспівчутлива, півпризирлива поблажливість до пізніх нащадків героїчної Хмельниччини, хоч, одночасно, він, ціле життя працюючи над „Тарасом Бульбою”, старається поставити перед мертвими душами сучасників постаті й чини Козацької Іліади, в якій брав участь його предок — Остап Гоголь, полковник брацлавський, славний хмельничанин і один з найнезломніших мужів доби Руїни.

Але вже тільки трохи молодший сучасник Гоголя, автор вимовного послання „М. Гоголю” („ти смієшся, а я плачу”) — Шевченко тієї поблажливості не має. Обурення, погорда, призирство, пекучий сарказм: „славних прадідів великих правнуки погані”, „раби з кокардою на лобі, лакеї в золотій оздобі”, „не заріже батько сина... викохає та й продасть в різницю — Москалеві” — це вже портрети закінчених малоросів XIX ст.

Шевченко перший вжив це слово, за його часів ще зовсім необразливе (ще у 70-80 рр.

його писали з великої букви: „Малоросіяне”), саме як слово ганьби й погорди. „А на Україну не поїду, цур їй, там сама Малоросія” — писав він в одному листі. Так Шевченко поставив діагнозу і сформулював національне каліцтво, якому пізніше Іван Франко дав максимально згущений і, фактично, властивий вираз в „На ріках вавилонських”:

І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб

Ця формула — належить підкреслити: всеукраїнська і „соборна” — дана була Франком на самому початку нашого століття. Але це не перешкодило віками культивованому рутено-малоросійству відограти свою фатальну роль у вирішальному трьохріччі 1917, 1918 і 1919 років, а, головне, у болюче-змарнованих місяцях весни року 1917.

**

Оскільки Франко ніколи не був, сказати б, загально-доступним і легким до вульгаризації, остільки Шевченко, в короткі часі „потрапивши під стріхи” (побожне бажання Міцкевича), був завжди предметом особливих заходів і турбот Росії, не менш від Мазепи. Від „лівих”, як критик В. Белінський, і аж до генералів тайної поліції — і „громадськість”, і уряд робили все, щоб його спочатку висміяти, а коли це не удалось, то зденатурувати і — при допомозі цензури зредувати до „крест'янського поета”, співця „селянської недолі” і т. п. В цих

заходах свою помічну і не малу роль відіграло рідне малоросійство також. Малоросійство бо було в тій акції — малоросізації Шевченка — заінтересоване безпосередньо.

Як вже згадувалося, комплекс малоросійства є складний і заплутаний. Він — в своїй змінливості — має багато облич і сторін. Він часто є замаскований, особливо в останніх десятиліттях, коли, буваючи зряддям в чужих руках, він зазвичай маскується гопако-шароварництвом, відповідно спрощеною мовою („поддєлуєця под мужицький разговор”, як каже один з персонажів Винниченка), ховається за лжепатріотичною віршографією і етнографічною патріотикою взагалі. Довгі десятиліття малоросійство, при допомозі чужої поліції, „притосовувало” Шевченка. І не без успіху. Лідер воюючого київського малоросійства, славнозвісний Василь Віталієвич Шул'гін — не без гордості стверджував ще перед р. 1917, що існує, мовляв, два Шевченка: „наш”, як він казав — „богданівський”, і „їх” — мазепинський. Термінологія, як бачимо, досить довільна, але тим більш характеристична.

Так. За царів малороси препарували („закобзарювали”) Шевченка досить наполегливо, але й досить „кустарно”, в порівнянні з тією індустріалізованою препарацією, що її dokonано протягом сорока літ в УССР. Знечулювалося у читача саму Шевченківську емоцію, самий інстинкт шевченківства для того, щоб — у відповідний момент — вирізати Шевченка

з національної психіки майже хірургічним способом. А якщо й ні, то, принаймні, зробити з Шевченка провансальського Ф. Містрала або шкотського Р. Бернса****).

Наскільки не можна легковажити цієї акції малоросізації Шевченка, свідчить один епізод з порівняно недавнього минулого.

Покійний Максим Славинський, приятель Лесі Українки, довголітній співредактор західницького петербурзького місячника „Вестник Европы” і наш дипломат в часах Державности, десь в середині 20-х р. р. щиро признався був в розмові, що страшне пророцтво Шевченка —

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Ї, окраденую, збудять, —

було для нього довший час незрозуміле. Що то значить „присплять”? І чому „збудять в

****) Виразним підтвердженням цього є остання „радянська” публікація під назвою „Тарас Григорович (так!) Шевченко — літературний портрет” двох авторів: О. Білецького і О. Дейча. Висновок з цієї ніби академічно написаної книжечки такий: Шевченко був, що правда, досить високого (але, розуміється, нижчого від Пушкіна та Лермонтова) рівня, але виразно „общерусский”, що писав двома мовами і безмежно любив спільне „отечество”, Пушкіна та „велику російську літературу й культуру” (так!), як „рідну”.

Треба співчувати О. Білецькому, що дав своє авторитетне ім'я цьому майже жандармському (а la колись Щеголев) еляборатові. Але не можна недоцінювати можливого впливу книжечки на попередньо скомсомолізованого читача.

огні”? І чому „окраденую”? Як це можна „окрасти” цілу країну, цілий нарід? Славинський згадував, як він (та й не він один) ту „неясну” Шевченківську строфу клав на карб „слабої обробленості віршу”, „малої освіти”, мовляв, „самоука” і т. п. інтелігентських забобнів здрагоманізованого й звинниченкізованого покоління. І аж, як казав він, ось тепер, по всім, що було протягом 1917-20 р. р., він зрозумів, яке прозріння і яка осторога містилася в тій „неясній” і „необробленій” строфі. Цей епізод згадався, щоб додати ще одне визначення малоросійства:

воно є еквівалентом нашої **окраденості**.

В сорок першу річницю проголошення
Державности.